

A tekintély helye a vallásban.*

I.

Egyes emberek értelmi fensége, mely bizonyos korszakokban megnyilatkozik, adja meg az emberiség tovább fejlődhetésének alapját, színét, jellemét. A nyüzsgő-mozgó sokaság, mely az élet tolongásában csak a felszínen megszerezhető táplálékokból tartja fenn szellemi életét, már e tulajdonságánál fogva rá van utalva egy nyugodtabb, fejlettebb, mélyebben járó erő támogatására, melytől megnyerje törekvései irányát. Egy-egy ilyen erőnek befogadása, azonban, az általánosságokban mozgó emberiség részéről, sohasem történik oly módosítók feltétele mellett, mint a milyenekkel azt a kezdeményező szándék előhozta; vagyis, minden, a kiválóbb elmék által a világba hozott eszme a legtöbb, sőt talán minden egyes esetben módosul, ferdül, helyesbül, a szerint, a minő szempontokból nyer gyakorlati alkalmazást. Altalában véve, igen ritka eset az, hogy egyes ilyen irányító eszmék elérnék azt a hatást, melyet önmagukban eredetileg feltételeznek; és pedig egyszerűen abból az okból, mert az emberek azoknak gyakorlati alkalmazásában szeretnek végletekbe menni.

Legkiválóbb példa ez állítás igazolására a Jézus és követői által megalapított keresztény hitrendszer. 1900 éves multja életereje mellett bizonyít, melynek intenzívebbnek kell lennie a történelem által e határidőn belől megteremtett és túl is élt alkotásoknál. De vajon ez életerő ama történelmi fejlődésben van-e, melynek eredményeként a korábbi és későbbi egyházi atyák, reformátorok theologiáiból, a 30 éves és más vallás-háborukból, a tridenti, vatikáni zsinatok, a szent inquisitio és pápai bullák határozataiból előttünk áll egyfelől az együgyű vakhit, babona, előítélet, másfelől a kételkedés, megátalkodottság, hitelenség? Ha a történelmi kereszténységet általánosságban vizsgáljuk, e vizsgálatnak eredménye vajmi kevésbé igazolja minden egyes történelmi keresztény hitfelekezetnek ama tantételét, hogy a keresztény eszmék legalkalmasabbak az emberi

* Dr. James Martineau: „The Seat of Authority in Religion“.

szelid, egyszerű, önzetlen tulajdoságok kifejtésére és emelésére; holott a kereszténységnek minden egyes tiszta meggyőződésű követője éppen ezeknek szolgálatába szegődve igyekszik azok megvalósítására.

E ténynek vizsgálása és elbírálása újra csak végletekbe sodorja az embert. Ugyanis, szeretjük azt állítani, hogy a keresztény eszmék hűséges, valódi követése lehetetlen amaz időbeli nagy távolság miatt, mely minket elválaszt az eredeti eseményektől, melyek megadták azon eszméknek a megérthetősre föltétlenül szükséges keretet. Vagy pedig arra hivatkozunk, hogy imé, előttünk áll egy, az emberiség részére alkotott hitrendszer, melyet legjobb emberi ismeretünk szerint tökéletesnek nevezünk, s ha annak őszinte követésében mégsem juthatunk el a megkívánt eredményre, úgy nem az emberben, hanem a rendszerben kell keresnünk a hibát. Vagy pedig, végül, úgy okoskodunk, hogy a keresztény hitrendszer annyira meghaladja az ember gyakorlati életének terét, körét, hogy az nem is tűnik föl egyébnek, mint utopiának. Ha csak a *történelmi* kereszténységet vizsgáljuk, bizony nem is juthatunk egyéb eredményre.

Vegyük csak tekintetbe a római egyház katedrálisait; az egyház úgy tekinti azokat, mint Isten hajlékait, melyekben kizárólagosan kell imádni Őt, a Jézus Krisztus hagyományai szerint; de minek tartjuk azokat egyebeknek, mint szent monopoliúmoknak, melyeket megszentelteleníthet a legtisztább emberi szándék. Vegyük a különböző confessiokat, melyekben mindenütt benne van az, hogy az ember csak e hit szerint talál idvességet; de hol van ember, a ki bármelyik confessio szerint is nem általános, csak részleges idvességet is tudott volna e földre hozni? Vegyük a szentháromság tanát, mely kevés kivétellel az egész történelmi kereszténység öntudatába átment. Az ősi zsinatoktól le egész napjainkig mit tudunk róla egyebet, mint hogy az titok, melyet bolygatni nem szabad? És a kik azt nem hiszik, esodálatos dolog-e, ha azt felelik az egész szentháromsági ügyre, hogy a tiszta világossághoz legközelebb álló lény titokból semmit sem tanul, titok útján sohasem idvezül? És viszont, esodálatos dolog-e, ha a Jézus emberi voltát hirdetőnek azt feleli a szentháromság hívó, hogy őt mint csupán embert a hit dolgaiban legfőbb tekintélynek el nem ismerhetjük? És így van ez sok más kérdéssel is. A pápaság s általában a hierarchia intézményének semmiféle fő és segéd-tudomány a Jézus által tanított elvekből alapot teremteni nem tud; a hitviták, a dogmai határozatok általános érvényességének ellene szól minden psychologia, mit eddig

emberi dolgokra alkalmaztak; a szentség és hit nevében indított vallásháborúk, melyeknek végeredménye mind csupa érdekszerződés volt, a történelem ítélőszéke előtt megkapják valódi jellemzésüket, mint politikai fegyvertények. Ha, végül, ezekhez veszszük anapjainkban is fennálló amaz állapotot, hogy minden egyes keresztény hitfelekezet önmagát a Jézus elvei valódi értelmezőjének tekinti és hogy tantételeiben a Jézus elvei rendszerbe öntésének teljes kimerítését találja: úgy nem csodálkozhatunk, hogy a mai kor szelleme, a mindenható üzleti szellem áthatja a vallási kérdéseket is teljes mivoltukban. És ha akadt vagy akad egy-egy lélek, mely az emberiség boldogítására előhozott keresztényi elvekben az azokat jellemző *alap-szellem* kutatását hirdeti, szava elvész, vagy kevés követőre talál az óriási zsibongó tömegben, mely, az embert egyedül célra vezető egyéni lélek élete helyett, a hagyományos bigottériák kényelmes árnyában üzérkedik.

Imé, az 1900 éves múlt dicsősége mellett a sötétségre emlékeztető árnyék! De mégis a Jézus alakja, a szeretetnek mindent átható ereje; a hitnek felmagasztaló hatalma, a tiszta szívnek boldogsága; Istennek, mint erkölcsi kormányzóknak gondviselése; Istent az egyéni emberi léleknek szabad úton való megközelíthetése: mindezek érintedlenül, tisztán állanak ma is, mint állottak 1900 éven keresztül. Az állítás tehát, hogy rossz, vagy utólérhetetlen a rendszer, oda módosul, hogy az a történelemben ferdén állított az emberiség elébe követés, alkalmazás céljából. A kereszténységet, s általában az ember lelkében élő vallásos érzéseket és eszméket ezen az úton is lehet vizsgálódásunk tárgyává tenni, s egy ilyen utat kívánok én is megismertetni, melyet Dr. Martineau jelöl meg.

Dr. Martineau idézett művében, mely éppen 85 éves korában jelent meg, számot kíván adni saját egyéni hitéről, mely hosszú életén keresztül nyugodt óráiban és tudományos kutatásai közben lelkében formálódott. A XIX. százévnak teljes három negyed részét átölelő munkássága a vallási kérdéseket érintő leghevesebb küzdelmek körébe esik. Minden egyes újabb fölfedezés, mely az általános emberiség gyakorlati életét újabb irányba terelte, egy-egy új irányzatnak lett szülője a szellemiekben is; és az az egyszerű evangeliumi hit, melyet ő a szülői házban, iskolában, baráti körben tiszta jellemek érintkezéséből szívott magába, kénytelen volt különböző módosulásokon keresztül menni, hogy gondolkozó lelke előtt tiszta világításban állhasson, mint életének egyedüli vezetője. A fizikai

tudományok sikerei, az összehasonlító nyelvészet, földrajzi ismeretek, archaeologiai kutatások eredményei által a világirodalmi művek és világtörténelmi események újabb értelmezése; a társadalmi és politikai mozgalmaknak hatása alatt az egész embervilág külső és benső életének teljes megváltozása: mindezek óriási hatással voltak egy oly lélekre, mely eme változások hosszú sorozatán keresztül hitet táplált önmagában egy, a világot erkölcsileg kormányzó Istenség iránt.

És Martineau-nak kutatásai közben legelső kérdése is az, hogy vajon a modern idők új szelleme megváltoztatta-e annyira a hitet egy Istenben, hogy e hitet immár nélkülözhetjük? Vagyis találatott-e valami, a mi az isteni okozat elvét lerontsa?

A modern idők egyik nagy fölfedezése: a világmindenség óriási bővülése a térben. Erre vonatkozólag a tudományok elve ez: hogy t. i. a kozmos, úgy a mint azt ma ismerjük egységes és épen úgy egységes annak törvénye is, és áll mindaddig, míg e törvénynek hódol. De vajon mi hozta elő ezt az egységes törvényt? Feleletünk erre csak az lehet, hogy az egész világegyetemben mindent csak értelem rendezhet, oszthat be és tarthat fenn; s minthogy a világegyetemben törvény szerint beosztott rendet találunk, annak okozója is csak értelmi erő lehet. Igaz, hogy a hit eddig e világot sokkal kisebb alakban és kevesebb változatban látta, s természetesen csak az abból merített tapasztalásokból következtetett annak szerzőjére; de most a mennyiség szaporulatával vajon megváltozott-e a minőség? Elveszte t-e a kozmosból a rend, mely annak egyedüli fentartó eleme? Ha ez így van, akkor elesik a tudomány elve egységről, törvényről egyaránt, — ez pedig föl nem adható. De menjünk csak tovább. Miképen értelmezi a kozmos önmagát mielőttünk? Azon az egyetlen úton, mely okról törvényre, törvényről tényre, tényről érzékre való hatásában határozódik; és mi az érzékről a tények látására és arról a mi van, arra következtetünk, a minnek lennie kell, s e következtetés útján jutunk el a végső értelmi okig, melyet kisebb alakban önmagunkban fedezünk föl. Egyéni lélek áll szemben egyéni lélekkel; de mennyivel fönségesebb ma az az út, mely ezernyi újabb változatosságával öntudatos életre ébreszti a lelket oda juthatásáig! Vagy talán a kozmosban a nagy dimensio meghaladja egy személyi lélek tehetségét? De akkor hogyan mérheti meg és foghatja fel az ember személyi lelke azt, hogyan gondolhatja a gondolatot meghaladónak? Még a végtelenség

eszméje sem idegen előttünk; ha lelkünket ez eszme zavarja, csak kissé mélyebbre kell tekintenünk, hogy ott fölfedezzük a vágyat — és van-e annak határa?

Az az értelmi erő tehát, mely okozója a kozmosznak, él ma is abban, vagyis van Isten a természetben, kinek munkáját csak több változatban mutatja a tudós, mint ezelőtt tette azt a hit — de semmiben érdemileg meg nem változtatta.

A tudományok második nagy fölfedezése: a világ mindenség óriási bővülése az időben. Bizonyos az, hogy az egyszerre való teremtés bibliai elve nem állhat fenn a tudományok mai emelkedettsége mellett. De mit nyújtanak azok e részben a biblia helyett? A bibliai elvben hívők csak 6000 évig jutnak a világ teremtését illetőleg; de a felásott köveken, emlékeken látható irások azelőtti időkről is beszélnek, sőt még ezeket megelőzőleg is kellett lennie életnek, — történelmi életnek. De itt sem áll meg a tudomány; okoskodása, következtetése elvezeti odáig, mikor az egész mostani világrendszer egy egész gőztömb volt, abból vált ki a nap, a naptól a föld, a hold, csillagok és a föld kiszámíthatatlan időbeli körforgásában elveszítette felületének hőségét, a helyett termő réteg képződött rajta, melyen megjelent a legelső sejt és abból a fejlődés fokaiban származott a szerves életrendszer.

Tegyük fel, hogy ez így van. Mi a különbség a régi és az új tan között? Csupán csak az, hogy az előbbi az okozást koncentrálja, -- az utóbbi szétesztja. Mindkettő munkájának az eredménye azonban ugyanaz. A hit tehát e téren is nemhogy veszített, de nyert erejében. Mert az atheizmusnak csak olyan világban volna értelme, a mely romlásba tér, mert nem lenne benne törvényen alapuló rendszer; de e világban semmi sem bizonyítja a romlást, még csak tendentia sines arra.

A modern tudományok harmadik nagy fölfedezése: az erők correlatioja és conservatioja. Bizonyos az, hogy az erő mennyisége, mely egyik alakban eltűnik, ugyanaz, mint a mely újra megjelenik az azt követően. Ebből pedig az általános következtetés az, hogy az erők megkülönböztetése különböző fajokra, csak látszólagos, valóságban, azonban csak egy — lévén csakis a fázisok különbözők, melyekben az megjelelenik. Erre következik Martineau-nak egy hosszú fejtegetése az erőkről, t. i. a miket a tudomány annak nevez. Jelen alkalommal, azonban, elégséges egy korábban e folyóirat lapjain bővebben ismertetett munkájára hivatkozni, „Tanulmány a

vallásról". (1900. 3. füz.) Az ott jelzett fejtegetéseknek végeredménye az, hogy a miket a tudomány physikai erőknök nevez, nem egyebek okozati kapcsolatoknál, melyeket ha végső forrásukig kísérvnk, megtaláljuk a mindenek fölött álló egyetlen értelmi okozó erőt — Istent.

Imé tehát a modern idők nagy fölfedezései csak emelik igazi értelmezésükben ama hitnek értékét, mely intuitiv alapokra építve jut el legfensőbb, legszentebb tárgyához.

Lássuk továbbá Isten munkájának létezését az emberiségben. Midőn a világról úgy kívánunk beszélni, mint egy megalkotott rend systemájáról, az emberi társaság rendszeréből kölesönzünk egy szót és azt mondjuk, hogy az a *törvény* birodalma, melyben minden mozgás vagy cselekedet egy uralkodással való összhangban áll. Megjegyzendő azonban, hogy mennyire más, fejlettebb formát ölt ez az eszme, a mint a világi munkásságban fokozatosan emelkedünk az állati életig. Eme munkásságot az állati életben ösztönnök nevezzzük. De minek nevezzzük azt az emberben? Mert van ott sok és nagy különbség. És pedig nem az itt a különbség, hogy az embernek kevesebb ösztöni élete volna, mint más teremtményeknek, ellenkezőleg, meg is haladja azokét. De a midőn az embert elragadja az ösztönszerűség azon tárgyak iránt, melyek természetének adva vannak, ő megjegyzi és emlékszik azokra, ha újra megjelennek cselekvései körében; és így, a mi előbb csak a sötétségben való botorkálás volt, most előrelátott célhoz vezető világos uttá válik. Ez az emberi életben véghezmenő változás az, mely cselekedeteinknek a „természetes“ „öztönszerű“ helyett az „erkölesi“ jelzót adja. A kényszerűség, öztönszerűség, mely bizonyos életekből a törvénnyel szemben kisugárzik, az embernél erkölesi itéletté változik.

És itt meg kell vizsgálhunk az emberi erkölesi itélet jellemvonásait. Mikor erkölesi itéletet mondunk, sohasem értjük azt dologra vagy tárgyra, hanem személyre. A személy cselekedetei történetének pedig három eleme van, u. m. a szándék, mely azokat megindítja, a cselekvés, mely azokat végrehajtja, és az okozat, mely az előbbieket követi. Már most e három elem közül esupán az első az, melyre erkölesi itéletünket alkalmazzuk, mert csak az a jellem kifejezője. És mi itélhet meg jellemet? Bizonyára jellem, mert csak az bírja önmagában itélete tárgyának föltételeit — és a jellem forrása az egyéni öntudatban van. Erkölesi cselekedeteink rugója tehát a velünk született egyéni öntudat, melyet a testi élet fokozatos haladásával csak fejleszt az idő, mint adott anyagot, de sem szokás, sem közvélemény nem módosíthatja.

Csodálatos mégis, hogy igen sokan e két utóbbit tartják minden erkölesi ítélet alapjának. Azonban az az emberi társaság, mely *önmagát* az erkölesi törvények forrásának tartja, gyorsan oszlásnak indul; mert szokás, közvélemény mind emberi productumok, emberi productum pedig ember fölött álló tekintély nem lehet.

Hasonlót mondhatunk a haszonelvűség iskolája követőiről, kik ugyanis az emberi cselekedetek rugóivá a hasznosságot akarják tenni. De ez elv alkalmazásában hol találjuk meg az erkölesi jelleget? Lehet-e valami erkölesi vonás abban, a mi csupa számításra alapszik? Egyedül az egyéni öntudat az, mely megismerteti velünk a kötelezettség elvét és kizárólag a kötelezettség elve vezet vissza minket az egyéni *erkölesi* öntudatra, mely egyedüli fejjél csak hasonló erőt ismer el, ez pedig az, melytől vesszük öntudatunkat — Isten.

Főltaláljuk-e továbbá emez isteni munkálatot a történelemben? Az emberben az erőnek három fokozatát találjuk: a physikait, értelmet és személyit. Az első úgy szerepel, mint élő tárgy föltétele, a másik kettő pedig mint erkölesi lényé. Itt csak a két utóbbit vehetjük tekintetbe, mint a melyek az embert mint erkölesi lényt jellemzik, mert az ember csakis mint ilyen vesz részt a történelem folyásának intézésében — mint physikai lénynek vizsgálása más térre tartozik. De vajon ki lehet-e hagyni vizsgálatunkból emez utóbbi erőt? Bizonyára ki; mert az emberiség történelmét nem physikai, hanem csupán személyi, erkölesi erők teszik folytonossá, egységessé. Ha pedig ez így van — a minthogy másképpen nincs is — úgy a fennebbi okoskodás alapján bizonyos az, hogy Isten nemesak a mostani vagy *egy* nemzedékben, hanem az összes eddig élt nemzedékek munkájában tényleges szereplő volt. Az, hogy az emberiség hosszú történelmén keresztül folytonosan a növekedésnek, fejlődésnek volt és van alávetve, semmit sem bizonyít az isteni részesség munkája ellen; mert mint már említve volt, az ember csupán mint erkölesi lény vesz részt a történelemben, és mint erkölesi lénynek, teljes szabadsága van biztosítva. És épen e szabadság tételezi föl amaz erkölesi kötelezettséget, melylyel egy legfőbb intéző lény iránt tartozik. Erről teszen bizonyosságot minden történelem, s így abból Istent, mint legfőbb erkölesi igazgató lényt ma kizárni akarni: egy a képtelen tagadással, melynek a fuldoklás ellen egyedüli végső orvossága a példabeszédi szalmaszál.

Az előbbi általános okoskodásoknak tehát végeredménye ez: Isten, mint létező egyedüli főök teremtette, rendezte és tartja fenn

a világot. A világban minden egyes élet rendről és törvényről tanuskodik, melyeknek egyedüli teremtője egy értelmi akarat, s melynek hasonmását a szabad cselekvéssel felruházott emberben találjuk föl. Minthogy az ember minden egyes alaptulajdonságát mástól, egy fensőbb lénytől nyeri, — e lénnyel szemben kötelezettségei vannak s e kötelezettség érzete által indított cselekedetek adják meg az embernek az erkölcsi jellemet. Ezt a jellemet egyedül az egyéni öntudat fejtí ki, mely intuitive él mibennünk és úgy egyénileg, mint általános szempontokból a világmindenséget erkölcsileg kormányzó legfőbb egyéni öntudathoz vezet el, kit a hit Istennek nevez. Ő egyedül és megoszthatatlanul a mi végső tiszteltünk és imádásunk tárgya, mert egyedül ő a szellemi, erkölcsi tökéletesség, ki az emberekkel egyénileg közli tökéletessége kijelentéseit.

Igy ismervén Istent, lássuk meg most, hogy a történelmi kereszténység mennyiben felelt meg hivatásának, midőn önmagának isteni eredetet tulajdonított és a Jézus által az emberiségnek adott isteni eszmék egyedüli jogos értelmezőjének vallotta magát, hagyományos és más alapokon.

A káholikusok az egyházat, mint egyetemes egészet tartják minden vallás, minden isteni dolog egyedüli esalhatatlan értelmezőjének és megtestesítőjének. E esalhatatlanságot biztosítja ama négy *jegy*, melyek egyedül csak az egyház tulajdonságai; és ezek: egysége, szentsége, általánossága, apostolisága.

Az egyház egysége alatt a káholikusok rendszeren azt értik, hogy míg a történelem egy hosszú korszakán keresztül az emberi értelem ezernyi ezer pusztuló légvárat épített, míg philosophiák és eretnkségek virágot hajtottak a reggeli napsugárban, de az éjszaka beálltával el is hervadtak, míg egyszóval minden változott e világon, addig az egyház tanításai külső és benső ellenhatások ellenére kezdettől fogva érintetlenül állják a vihart. De ezzel szemben lássunk csak egy pár szemelvényt történelméből.

A niceai zsinat után körülbelül ötven évvel így ír Nazianzi Gergely a szentlélekről: „*Tudományos embereink közül némelyek úgy tekintik a szentlelket, mint munkásságot; mások mint teremtményt; mások ismét mint istent; míg a legtöbbben semmiféle nézetet sem tudnak alkotni, mivel a szentírás e tárgyban semmi meghatározást nem ad.*“ És csak 589-ben a toledói harmadik zsinaton vették kánonba, hogy a szentlélek munkássága úgy az Atyától, mint a Fiutól ered.

A Jézus megváltására vonatkozólag, Irenaeus, Origenes, Augustinus, Nyssai Gergely azt állítják, hogy Jézus az ördögnek váltságdíjat adott, s csak úgy szabadíthatta föl az emberiséget, míg Anselm azt csupán az isteni igazságosságnak tulajdonítja és az ördögöt száműzi az ügyből.

A szentségekre vonatkozólag, a nyolczadik százévben még csak kettő van — a keresztség és az urvacora; a kilenczedikben már fölszaporodnak hatra, melyekhez később már a szerzetesi fogadalom is hozzáillesztetett.

E példákban nyilvánvaló, hogy az egyház egységessége is enged a változásnak, fejlődésnek; csak hogy az egyház e látszat elsimitására egy egész különleges fejlődési processust inaugurált, mely szerint minden hit csak akkor lesz orthodox dogma, midőn az egyház örök jogánál fogva, arról végleges ítéletet mond. De ennél fogva beáll az a képtelen állapot, hogy ha valaki egy-egy ilyen ítélet kimondása előtt ama dogmában hiszen és időközben meghal — elkárhozik; míg az ítélet kimondása utánig élve — mennybe jut. És mi történik az egyház egysége dogmáját szentesítő pápák között? II. Leo pápa Honorius pápát az egyházból forma szerint kiátkozta, mint a ki „hanc apostolicam ecclesiam non apostolicae traditionis doctrina lustravit, sed profana prodicione immaculatum subvertere conatus est.“ Minő egység lehet ott, hol az egyház esalhatatlan fejének elveire ilyen alakban mondják ki a sententiát apostoli folytonosság jogán uralkodó successorok?!

VIII. Innocentius, II. Gyula, VI. Sándor, X. Leo, V. Hadrián pápák boszorkányokról, azok pusztításáról rendszeres bullákat adtak ki, melyeknek szellemében óriási kegyetlenségeket vittek véghez. De hová tűnt el e bullák érvényessége? Ha száműzte azt az egyház, akkor megtagadta a pápák esalhatatlan határozatait — ha pedig nem, akkor hiszi a hihetlent.

1616-ban V. Pál pápa Copernicusnak „De Revolutionibus Orbium“ cz. munkáját kiátkozta, VII Pius 1818-ban ezt az átkot visszavonta — és ma a katolikusok, épen úgy mint mások, Copernicus elveinek hívői. Nem mondhatunk tehát egyebet, minthogy az egyház egységének elve a legképtelenebb illusio, — igazolja saját történelme.

Az egyház szentsége. Ide vonatkozólag Martineau igen sok adatot hoz fel egyes pápákról, melyeknek egyrésze azonban még vitás történelmi kérdés. De bizonyos az, hogy Borgia Rodrigo, Caesar

nevű saját fiát már gyermekkorában cardinálisnak tette; leánya házasságát (egyik szentség) felbontotta, csak azért, hogy hercezeghez adhassa; pactált a török Bajazettel, a ki ellen keresztes háborút hirdetett — és végre meghalt attól a méregtől, melyet más számára kevert. XXIII. János megmérgezte elődjét, V. Sándort. V. Kelemen, János franczia királynak és nejének teljes absolutiot adott minden eddig elkövetett és ezután elkövetendő esküszegésért, melyeket ők nem találtak jónak a megtartásra. A szent inquisitio történelme a legal-kalmasabb olvasmány arra, hogy minden józan olvasó az isteni szentséget magának igénylő egyház ama korszakát a Nérocival egy szellemtől eredőnek tartsa. Egyedül Torquemadai Tamás cardinális 18 év alatt 88 eretneket égettetett meg — és vetett börtönre több ezeret. Vajon hová emelkedett a XVI. és XVII. százévek ember máglyáinak füstje? Ott lebeg az egész egyház történelme fölött, a legsötétebb árnyékot vetve az egyház „szentségére,“ nem engedve keresztül a szeretet Istene napjának fényét, melegét, melyektől egyedül támad szín, élet és erő.

Az egyház *általánossága* alatt a katolikusok azt értik, hogy az mindenütt ugyanazonos. Azt állítják, hogy valamint az isteni igazság mindenütt önálló és egyforma, — úgy az azt bíró egyház is önálló és ugyanazonos mindenütt. Csakhogy nem minden, a mi önálló és egyforma, egyszersmind isteni igazság. Van egyhanguság a vakságban éppenúgy, mint a tökéletes látásban; az örökös nappalban, mint az örökös éjszakában. Ha az egyház azt állíthatná, hogy működési körén belől harez, egyenetlenség, vita sohasem volt; hogy nem kellett bajoskodni eretnekekkel, kik megzavarták a békét, akkor még hinni lehetne általánosságának érvényességében — egy kis önmegtágadás után. De imé, minden egyes zsinat azért hivatott össze, minden egyes pápai bulla azért bocsáttatott világgá, mert a katholicitás az egyházból vagy elveszett — vagy megrendült alapjában. Ha valaki a II. százévben Phrygiába ment, majdnem kizárólag csak a millenniumról hallott — mely tant Róma akkor már rég megátkozta volt; az alexandriai iskolákat kizárólag a Jézus isteni természetét hirdető tanok töltötték be — míg Antiochiában csak az ember-Jézussal találkozunk; a latin és goth, a római és konstantinápolyi theologia hosszú küzdelmei; a szeplőtelen fogantatás, a halottakért való áldozat, a legfőbb egyházi hatalom helye, a papok nőtlensége fölött folytatott viták, míg azokból szavazat-többséggel orthodox tanokat csináltak — mindezeket előbb ki kell

törölni a történelemből, míg az egyháznak általánosságot vindikálhatnak.

Az egyház *apostolisága* alatt értik a katolikusok az apostoli folytonosságot. Mi bizonyítja inkább e folytonosság hiányát az egyházban mint az, a mit Pál apostol az úrvacsoráról mond I. Kor. XI. 20—33-ban? Mikor nyújtott Jézus ostyát a híveknek, és mikor tiltotta el a profán elemet az úrvacsorai pohár tartalmának élvezésétől? Mikor gyóntatta meg Jézus bármelyik tanítványát, vagy Pál apostol Priscillát és Aquilát? Vagy mit tudna csinálni Péter apostol a nevére nevezett római templom fényes oltára előtt, arannyal himzett ruhákban? Le tudna-e térdelni a esengettyű szavára, — vagy egyáltalában áldozatnak tekintené-e az egész fényes celebrálást? Az apostoliság elvéhez szükséges az apostoli szellem, — de ezt az egyház egész történelmében föl nem találjuk. Nem teszen erről bizonytságot sem a gyóntató szék, sem a szent ostya imádása, sem a pápák világi uralmat követelő tehetetlensége, sem a Péterfillérek, sem a más hitűeknek az idvességéből kizárása.

Hasonlítsuk össze Jézus hegyi beszédét vagy Pál apostol elméletét a szeretetről a vatikáni zsinat kánonjaival — van-e bármiféle kapocs, mely azokat egybe tudná fűzni, mint közös szellem egyöntetű alkotásait. Az egyház sohasem igyekezett azon, hogy az embert hitében egyénileg fejlessze — ellenkezőleg, mindig csak uralkodni vágyott az egyénen; de ha az egyéni öntudat belátása száműzetik a lélek vallásának meghatározásából — az a vallás bizonyosan megszűnik támogatni a vallást alakító egyéni öntudatot. És mert ilyen tényben semmi apostoli vonás nincs, hiába keressük azt az egyház más ténykedéseiben.

Isteni és emberi elemek igazgatnak minden történelmet; a kettő vegyülékéből áll az élet, emelkedésében és süllyedésében. Kivételt alkot-e e tekintetben az egyház, mely magának csupa isteni tekintélyt követel? Egész történelme, mely nagyobbrészt ellentmondásokból áll, az ellenkezőt bizonyítja — és nincs hatalom, mely azt a történelmet megváltoztatni tudná. Egysége, szentsége, általánossága, apostolisága az emberi gyarló ész intézményeinek oly nagy elemét hordja magában, hogy azt az isteni ellensúlyozni nem tudja. E veszendő világban pedig csak annak van az emberi lélekre fölemelő hatása, a mi maradandóságra emlékezteti. Máshol kell keresnünk tehát az erőt, melyet nélkülözünk a legnagyobb és legrégibb keresztény intézményben.

E részben a protestánsok arra tanítanak minket, hogy mivel az egyház csupa emberi intézményeken alapuló rendszer, abban végső idvesség nem található — ott van a biblia, Istentől ihletet alkotás, egyedüli és föltétlenül megbízható vezére az emberi boldogságnak. Ime az ismert hang! Ha a katolikusnak egyháza, úgy a protestánsnak a biblia az egységes és esalhatatlan rendszer, mely magában foglalja az isteni tökéletesség minden jegyét. — Hová forduljunk? A katolikusnak megvan az az előnye, hogy önmagát úgy szerepeltetheti a világ előtt, mint élő inspiratiót, mert a mint tanítják, az egyház önmagában foglalja szemmel láthatólag mindazt a mire nézve a protestáns a multa hivatkozik; — viszont a protestánsnak az, hogy oly művel állithat elő, mit emberi intézmény el nem férített a történelemben és meg nem változtathat ma sem.

Azt, hogy a katolikusok egyháza nem élő inspiratio, úgy a mint azt igényli, már láttuk. Hát a protestánsok szentsége mennyiben ered Istentől? Vagyis, vizsgáljuk meg az isteni eredetet a a bibliában.

A modern idők ezernyi ezer változata, melyekben a tudomány politikai és társadalmi mozgalmak folytonos hullámmzásba tartják az egyéni lélek hitét, azt a kétkedő kérdést támasztják az emberben, hogy vajon előre igyekezzék-e vagy vissza? A bizonytalan jövő felé hajoljon-e a bizonytalan jelenből, melyben nincs semmi hajlandóság a stabilitásra, vagy pedig visszatekintsen a multa, melyből egy isteni tökéletességgel befejezett munka kinálkozik? Honnan vegyük az eszményt, mely valóságos bizonyossággal mutasson egy élet-czélra, ha a jelenben nem találunk egy ilyen eszményre?

El, vissza az evangéliumi egyszerűségbe, mely nem habozott követni egy isteni kijelentésen alapuló rendszert, de hitében a világ-történelem legmagasztosabb eseményeit hozta létre; el, vissza az isten-emberhez, kinck ajakáról szavakba olvadó szerető szíve dobogása hallatszik, melynek ereje a pogány-világ istencinek mesterkélt színjátékaiban elámult embereket fölriasztja: „Az Isten lélek — az Isten szeretet!” El vissza — de csak a esalhatatlan biblia útján, melyben egyedül van betetőzve minden isteni kijelentés, mi idvességgel biztatja a gyarló embert. El kell fogadnunk különösen az új-testamentumot, mely isteni tekintélyen alapuló egységes egésznek alkot, hinni mindazt, a mi benne van, és tagadni, a mi benne nincs — ez az egyedüli út az idvességre.

De isteni munka-e az új-testamentum? Martineau határozottan azt feleli rá, hogy nem; mert annyi határozatlanság, annyi ellent-

mondás, annyi isteni örökös törvényekkel ellenkező dolog, annyi emberi képzeletet meghaladó képtelenség foglaltatik benne, szemben az isteni eredetűeknek beh bizonyítható örökszép elvekkkel, hogy azt általános egészében isteni szellemtől eredő csalhatatlan ihletésnek nem vehetjük, s ezért benne végső idvességét nem találhatunk.

A synoptikus evangéliumok Jézus egyes munkáira és e munkák időtartamára nézve teljesen eltérőleg nyilatkoznak; míg az egyik nem is tartja érdemesnek megemlékezni születéséről, szülőiről — a másik a leghphantastikusabb módon körülírja azokat; az utolsó napok eseményei, a páska ünnepe megtartásának ideje, hasonlóan nem vágnak össze — és miként lehetséges ez, midőn mindenik őt követő tanítvány tőle ugyanazon módon és időben véghezvitt dolgokat látta? Ha készaravá történt ez — úgy nem mondanak igazat a szemtanuk; ha pedig nem, akkor az ilyen munka nem apostoli szemtanútól ered — más alternativa nincs.

A negyedik evangélium nem segít ki a bajból. Ott már egészen más szellem, egy teljes philosophiai rendszer áll, mely nagyobbbrészt úgy az eseményekben, mint Jézus egész jellemzésében eltér minden más előadástól. Igaz, hogy önmagában egységes és egész munka; de van-e hitele más elbeszélésekhez viszonyítva, vagy csak ennek van-e hitele? Értéke nagy a későbbi historiai fejleményekre vonatkozólag, de még beh bizonyítva nincs, hogy szemben a más három adattal, hasonló értéke lenne visszamenőleg a Jézus személyének megérthetésére. Ha pedig az evangéliumokra, mint a melyek a kereszténységet megalapító személynek történetét igyekeznek előadni, eddigi kutatásaink nyomán ki kell mondanunk, hogy azokból az isteni ihletést majdnem teljesen kiszorítja a bennök levő emberi gyarlóság számtalan jele, akkor az új testamentum többi irataiban kutathatunk bármédig, mert elveszett a fonál, mely a biztos nyomra visszavezethetne. Pál apostol az egyetlen, a kiről megközelítő bizonyossággal mondhatjuk, hogy a neve alatt megjelent iratok közül a legtöbb (számszerint 6) valóban tőle való. Csakhogy Pál apostol már az eredeti keresztényi elveknek egy későbbi, fejlődött, formálódott stadiumáról ad számot, igen sok esetben azokat is felruházva az ő saját erős egyéni jellegével. Pál apostol iratai pedig a legerősebb bizonyíték arra, hogy a kereszténységet már az apostoli korszakban különböző szektákra szaggatta a nézetkülömbőség egyes elvekre vonatkozólag — és ott kezdődött az a kételkedő, széthuzó rendszer, mely napjainkig végighúzódik minden a kereszténységgel kapcsolatos

nagyobb eseményeken. Ha az ezt kezdeményező elemekről va megemlékezés hiányoznék az új-testamentumból, akkor az bizonyára közelebb állana a protestantizmus által oly erősen vindikált isteni ihletéshez.

Korántsem kell azonban azt gondolnunk, hogy úgy az egyházból, mint a bibliából teljesen hiányoznék az isteni teintély hangja, szelleme. Mert e földön minden az isteni és emberi dolgok szövvényéből áll; az a mi egy dologban nem közelíti meg a tökéletességet, az emberre hárul vissza — a többit veszszük Isten tökéletességétől, az ő kegyelméből. Az isteni mindig emberi alakot keres magának a munkálkodásra, mert az ember csak ezen az úton juthat el a tökéletesség bizonyos fokáig. A csupa istenit meg nem bírja az ember — a csupa emberiben nem lát ideált; és ezért, azok a kik az egyházat és bibliát, vagy bármi egyebet, mint az igazság esalhatatlan eszközeit állítják előnkbe, azokat egyszersmind ki is vonják a természetes emberiség életköréből, éppen a mely körben való munkálásra megteremtettek.

A fokról fokra való emelkedés abban határozódik, hogy az ember miként tudja alkalmazni emberi dolgaiban az isteni elemet; és a mint az elem szűkebb körből szélesebbe, alantabb eső rétegből felsőbbe, homályból világosságba vezeti az embert, azonképpen emeli önmagával az emberben az emberit. Ezen az úton módosúl az egyház és protestantizmus által megkötött és privilegizált kijelentés általános egyéni kijelentéssé, melynek újjá kell születnie minden egyes lélekben; intuitiv jelleménél fogva azt semmi külső physikai phenomeron nem közvetitheti, mert azok a közvetlen érintkezés föltételét nem töltik be a kijelentő és az elfogadó között, — sőt mint ellentétes elemek állanak közöttük. Ha tehát sem az egyház, sem a protestantizmus szelleme, történelme nem nyújt nekünk módot a közvetlen egyéni kijelentés megismerhetésére, meg kell kísértenünk, a mennyire tehetjük, fölkeresni azt a Jézus munkájában és személyében, elválasztva azoktól mindazt, a mi nem tartozik oda.

LÖFI ÖDÖN.

Halhatatlanság.

Alapige: II. Tim. 1. r. 10. v. A Jézus Krisztus a halált eltörölte; az életet és a halhatatlanságot világosságra hozta.

Az ember kiválóan a külső érzékek uralma alatt áll. Gyakran az észnek legtisztább gondolatait, a léleknek legigazabb következtetéseit is kész megtagadni, ha azokat érzékei által is nem igazolhatja. Még most is sokkal erősebbek a testiség kötelékei, a melyek a földhöz lánczólnak, mint hogy fölemelkedhetnénk az eszmények örök szép hazájába, hol „tisztább a patak s zengőbbek a dalok“. Még nem nőttünk ki a gyermekség azon korából, a melyben a kézzel fogható tárgyak irányítják lépteinket.

A vallás maga a fejlődés hosszú folyamatában kiváló képviselői által végre szellemesítve lett; de a tömeg a vallási igazságokat mégis a külső érzékek serpenyőjében mérlegeli. Sokszor megújult s megújul még ma is az az egyszerű történet, mely szerint Izrael népe a sinai hegy tövében, nem bizván többé a láthatatlan Jahvehban, aranyból borjut öntetett, melyet látható és fogható Isten gyanánt imádjon. Hányszor keresett még a kereszténység kebelében is az ember valamely látható istenképet imádása tárgyául, Jézus eme szavai ellenére is: „Az Isten lélek s ezért őt lélekben kell imádni“.

A ker. vallás állításai között a halhatatlanság az, a mely a külső érzékek által legkevésbbé igazolható, sőt látszólag azoknak ellenemond. Nem esuda hát, ha Tamás, midőn a többi tanítványok örömmel mondták, hogy látták az Urat, így szólott: „Hanemha látandom az ő kezén a szegek helyét s oldalán a sebet, különben soha el nem hiszem“. Nem esuda, ha utána legiőként állottak elő a kételkedők, a kik nem láthatván a Mester kezén a szegek helyét, inkább lemondottak a láthatatlanul hívők boldogságáról. E tekintetben legnagyobbat vétettek maguk a ker. tanítók, a kik a test feltámadá-